

5. Дубович І.А. Сучасні проблеми транскордонного співробітництва// Економіка України в євроінтеграційних процесах: Науковий зб. Спецвипуск 13/ За ред. проф. С.М. Панчишина. – Львів, 2004. – С. 106-112.
6. Крисаченко В.С. Екологічна культура. – К.: Наука, 1996. – С. 47-55.
7. Маркович Д. Соціальна екологія. – М.: Высш. шк., 1991. – С. 154-161.
8. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес. – К.: Наука, 2004. – С. 4-24.
9. Паламарчук В.О., Коренюк П.І. Економіка природокористування. – Запоріжжя, 2003. – С. 3-17.
10. Салтовський О.І. Основи соціальної екології. – К.: Наука, 2004. – С. 148-158.
11. Соціальна екологія: Навч. посіб./ За ред. Л.П. Царика. – Тернопіль, 2002. – С. 166-172.

УДК 338.24:330.342+334.722.8.(477) Асист. Л.І. Ішук – Луцький державний
технічний університет

СУТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ МІСЦЕ У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Проаналізовано суть вищої освіти, її еволюцію у незалежній Україні та її місце у сучасній економічній системі. Акцентується увага на двосторонньому зв'язку між розвитком вищої освіти, що підвищує якість сукупної робочої сили, і суспільним виробництвом.

Assist. L.I. Ischuk – Luts'k state technical university

The essence of high education and it place in the modern economical system

It is analyses the essence of high education, it evolution in independent Ukraine and it place in the modern economical system. It is accents attention into the double relation between development high education that increase quality joint work power and social manufacture.

На порозі ХХІ ст. ми є свідками безпрецедентного попиту на вищу освіту і її широкої диверсифікованості поряд з усе більшим усвідомленням вирішального значення освіти для соціально-культурного й економічного розвитку й створення такого майбутнього, в якому більш молоді покоління повинні будуть володіти новими навичками, знаннями й ідеями.

Під вищою освітою розуміються усі види навчальних курсів, підготовки чи перепідготовки для наукових досліджень, наданих університетами чи іншими навчальними закладами, що визнані як навчальні заклади вищої освіти компетентною державною владою (визначення, затверджене Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 27-й сесії (листопад 1993 р.) у Рекомендації про визнання навчальних курсів і свідоцтв про вищу освіту). Сьогодні вища освіта зіштовхується з серйозними проблемами і труднощами в таких областях як: фінансування, створення справедливих умов доступу до навчальних курсів і самого навчання на цих курсах, сприяння підвищенню професійної кваліфікації, орієнтація підготовки на набуття конкретних навичок, підвищення і збереження якості викладання, наукових досліджень і послуг, забезпечення адекватності навчальних програм, можливості працевлаштування випускників. У той же самий час перед вищою освітою відкриваються нові обрії, пов'язані з технологіями, що сприяють створенню знань, керуванню ними, їхньому поширенню, доступу до них і контролю за ними. Рівноправний доступ до таких технологій варто забезпечити на всіх рівнях систем освіти [1].

Система освіти – один з найважливіших соціальних інститутів, що органічно пов'язаний з фундаментальними основами суспільного устрою, його соціально-економічною і політичною організацією, з характером і домінуючою спрямованістю громадського життя.

Незалежна Україна успадкувала від радянської імперії середню за якістю систему суто державної вищої освіти у складі 12 університетів (з них два аграрних), трьох академій, трьох консерваторій і аж 138 спеціалізованих інститутів. Мало не 2/3 випускників цієї системи отримували дипломи з інженерно-технічних чи технологічних профілів, а кількість економістів і правників була у багато разів меншою, ніж у демократичних країнах з аналогічними показниками розвитку промисловості.

Законодавчою базою трансформації освіти після проголошення незалежності став в Україні демократичний Закон про освіту (червень 1991 р.) [2]. Утворене указом Президента у грудні 1991 р. об'єднане Міністерство освіти швидко зробило чимало для ліквідації державної монополії на надання освітніх послуг, розвитку автономії освітніх закладів, створення умов для розквіту національної самосвідомості і культури всіх національностей в Україні. Невдовзі виникли вищі заклади освіти недержавного підпорядкування. Істотний негативний вплив на діяльність і розвиток вищої освіти мала економічна криза й надто низькі обсяги фінансування державних вищих закладів освіти.

У 1992 р. усі заклади, які навчають молодь після закінчення повної середньої освіти (11 чи 10 класів), були формально визнані в Україні вищими. Нова номенклатура вищих закладів освіти стала вдвічі ширшою: професійні і технічні училища, технікуми, коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети, включивши заклади, які у більшості розвинених країн входять до структури середньої загальної і професійної освіти.

Закон про освіту у новій редакції (від 23 березня 1996 р.) [3] вводить чотири рівні акредитації цих закладів, а також ієрархію дипломів і академічних звань:

- рівень I – технікуми й подібні до них училища й школи, що готують молодших спеціалістів;
- рівень II – коледжі, які готують бакалаврів, якщо мають відповідний рівень чотирирічної програми навчання студентів, котрі отримали повну середню освіту;
- рівні III і IV – університети, академії, інститути, які готують бакалаврів і спеціалістів (зклади рівня III), а також магістрів (зклади рівня IV).

Закон України "Про освіту" включив у структури вищої освіти тільки заклади другого типу – технікуми і профтехучилища, які надають кваліфікацію "молодшого спеціаліста".

У 1995 р. під егідою Міносвіти й інших міністерств налічувалося 57 коледжів і закладів II рівня і 167 закладів III і IV рівнів акредитації. Структура університетів і закладів подібного рівня залишається старою [4].

На початку 1996 р. державний сектор вищої освіти складали 184 заклади і п'ять їх філій, підпорядкованих 13 міністерствам чи іншим структурам (108 закладами і 3 філіями керувало Міністерство освіти). Класичних і спеціалізованих університетів стало 64, академій – 36, інститутів – 84. У недержавний сектор входило 89 ліцензованих закладів різного розміру, переважна більшість яких готували молодь з 2-3 фахів, як правило, менеджменту і бізнесу.

Поки що вища освіта в Україні відноситься до елітної форми, бо її третій і четвертий рівні залучають ледь 20 % вікової групи 19-23-річних юнаків і дівчат. Тільки залучення до них студентів закладів I і II рівнів акредитації підвищує цей відсоток до середньоєвропейського значення [4]. Хоча у Законі України "Про вищу освіту", стаття 4, сказано, що громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту у державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі в межах стандартів вищої освіти, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває вперше. Вони вільні у виборі форми здобуття вищої освіти, вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності [5].

У сучасній Україні формується механізм керування вищою школою. Створено необхідну законодавчу базу (насамперед це Цивільний Кодекс, Закон про освіту, Закон про вищу освіту, типові положення про вуз і ін.) [5-7]. Загальні державні нормативні документи визначають цільові функції або ринкові обмеження для вузу, що потребують конкретного наповнення у кожному вузі з урахуванням його специфіки, традицій і організаційної культури.

Майбутнє України, її наукові і виробничі успіхи залежать від ініціативи і відповідальності викладачів, студентів, співробітників і керівників вузів. Необхідно відзначити, що ініціатива прийняття локальних актів будь-якого рівня ієрархії керування є основою принципу реалізації автономності керування вузом.

Проблеми керівництва вищої освіти безпосередньо пов'язані з принципами його фінансування і виходить за рамки одного Міністерства. Це комплексна проблема країни. Вища освіта громадян розширює можливості держави. Проте вища школа дає можливості, а їхня реалізація залежить від ситуації, системи законів і правил у країні [8].

Більш високий рівень освіти має істотне значення для пояснення росту економіки країни. Якщо в економіці країни були ресурси поточного періоду, а рівень освіти – населення 40-х років, то валовий національний продукт країни був би менше. Однією з найважливіших особливостей змісту праці у перехідній економіці (передусім на перших її етапах) є її деіндустріалізація. За даними Д.П. Богині, Україна за 1992-96 рр. втратила біля 50 % виробничого потенціалу [9, с.108]. У 1997-98 рр. цей негативний процес продовжувався, про що свідчить спад виробництва ВВП. З 1998 по 2003 ситуація змінилась у кращу сторону, хоч про успіхи ще рано говорити. Із сукупності чинників, що впливають на збільшення продуктивності праці, можна виділити такі:

Табл. 1. Відповідність чинників до збільшення технічного прогресу

Чинник	Значимість чинника, %
Технічний прогрес	40
Витрати на капітал	28
Навчання	20
Ріст концентрації виробництва	13
Поліпшення розподілу	12
Стримуючі чинники	-13

Підвищення продуктивності забезпечує ріст реального національного продукту приблизно на 70 %, а інше дає збільшення працездатності (30 %). Безпосередньо до наслідків освіти можна віднести 60 % (технічний прогрес плюс навчання плюс рішення по поліпшенню розподілу ресурсів мінус стримуючі рішення) росту продуктивності праці і 42 % росту реального національного продукту (70 %). Таким чином, річний прибуток держави від освіти можна оцінювати як 42 % від суми реального приросту національного продукту. Реальний приріст виявляється тільки у підвищенні суми в черговий період порівняно з попереднім. Варто врахувати порівняні умови ресурсного забезпечення. Якщо в умовах погіршення заможності ресурсами вдалося зберегти суму національного продукту, то це означає, що реально був забезпечений приріст.

Низький рівень писемності, недоїдання, відсутність кваліфікованої медичної допомоги, слабка матеріальна база освіти є причинами непідготовленості населення до вирішення задач економічного росту й індустріалізації країни. Особливе значення має відсутність прошарку енергійних підприємців, схильних йти на ризик, накопичувати ресурси, створювати економічні і технічні передумови для економічного росту. Зв'язок рівня письменності дорослого населення з показниками економіки країни характеризують такі дані (на 2001 р.):

Табл. 2. Зв'язок рівня писемності з валовим національним продуктом [10]

	Рівень письменності, %	Валовий національний продукт, дол./люд.	Тривалість життя, років
США	99	17480	75
Японія	99	12480	78
Індія	43	290	57
Ефіопія	5	120	61

У країні з більш низьким рівнем писемності менша тривалість життя, більший відтік кваліфікованих кадрів, менше споживання калорій на душу населення, більша кількість аварій у побуті і на виробництві.

Для України найбільш реальний сценарій розвитку на найближчі роки припускає розвиток масових не наукомістких виробництв і поступовий розвиток нових технологій. У цьому випадку необхідно форсувати розвиток усіх рівнів освіти. Технологічний прорив повинний бути підготовлений насамперед у вищій школі [10].

Вища школа є одним із стратегічних ресурсів країни. Ця теза визначає ключові моменти впливу освітньої системи на безпеку країни, функціонування котрих необхідно забезпечити у першу чергу. Можна виділити два напрямки впливу освіти: прямий і непрямий.

Прямий – це підготовка спеціалістів в області технічних засобів захисту, розвиток області виробництва технічних засобів захисту, навчання методам роботи в міжнародних і національних інформаційних мережах. У зв'язку з входженням України у світовий інформаційний простір різко збільшився обмін інформацією, і насамперед – через комп'ютерні мережі. Відплив секретної інформації веде для окремої фірми до збитків десятків людей, а для

країни в цілому – до падіння рівня життя громадян, росту національних боргів, стримуванню розвитку наукомістких виробництв.

Непрямий вплив освіти на безпеку країни у кінцевому рахунку більш істотний для економіки країни.

По-перше, вища школа забезпечує кваліфікованих спеціалістів і є гарантом технічного розвитку відповідної галузі національної промисловості. Якщо країна має високий рівень освіти, то її експорт складається з наукомістких технологій і машин. Якщо ми хочемо досягти більш високої продуктивності праці, більшої ефективності експорту, зайняти гідне місце у системі міжнародного поділу праці, то це можна зробити тільки через ріст якості спеціалістів, що готуються у вищій школі. Вища школа – це "трамплін" для промисловості. Чим вища якість спеціалістів, тим більше ґрунту для інтелектуального прогресу у промисловості. При свободі міжнародної ринкової конкуренції сьогодні немає більш важливих ознак, чим інтелектуальна перевага. У сучасних умовах інтелектуальний капітал забезпечує конкурентоспроможність як окремим підприємствам, так і суспільству в цілому. Уміння користуватися інтелектуальним капіталом є важливою умовою існування бізнесових структур. Загальносвітовою тенденцією стає стрімке скорочення проміжку часу між ключовими етапами науково-технічного прогресу: відкриттям (винаходом), доведенням його до стану технології й впровадженням у виробничий процес [11, 89]. Українська держава повинна у найближчі роки забезпечити всі необхідні умови для збереження і примноження інтелектуального потенціалу нації, чому може посприяти створення передумов розвитку ринку інтелектуальної праці.

По-друге, система освіти впливає на достатньо велику кількість громадян у ключовий інтервал віку (17-25 років). Від характеру освіти громадянина залежить його суспільне поведіння, його роль у громадському житті країни. На жаль, у даний час недостатньо уваги приділяється культурній, економічній, екологічній і правовій освіті інженерних кадрів. Розроблювальні останнім часом освітні стандарти частіше усього базуються на пропозиціях чинних профільних кафедр, що не передбачає підвищення вимог до суміжних областей знань (культури, економіки, екології, праву).

По-третє, високий рівень освіти – це утримання у країні найбільш інтелектуальної частини суспільства. У випускника вузу сьогодні відсутні зобов'язання перед країною (суспільством), що вклало гроші в його освіту. Випускник українського вузу, що працює в іншій країні, з однієї сторони може сприяти росту престижу української освіти, але, з іншого боку – це економічні втрати країни. Державна підтримка освіти для осіб, що покидають Україну, може існувати, але вона повинна бути цільовою, а не загальною і знеособленою [10].

Адекватність вищої освіти варто оцінювати з погляду того, наскільки діяльність вищих навчальних закладів відповідає очікуванням суспільства. Для цього необхідні етичні норми, політична неупередженість, критичний підхід і, поряд з цим, більш високий ступінь актуальності стосовно проблем суспільства і світу праці, причому довгострокова орієнтація повинна ґрунту-

ватися на соціальних цілях і потребах, включаючи повагу культур і охорону навколишнього середовища. Завдання полягає в тім, щоб забезпечити доступ як до загальної освіти, так і до фахової освіти, націленої на конкретну професійну діяльність, найчастіше міждисциплінарну за своїм характером, приділяючи пильну увагу навичкам і здібностям.

Керування і фінансування у сфері вищої освіти вимагають розвитку відповідних потенціалів і стратегій планування й аналізу політики, що ґрунтуються на партнерських зв'язках, що встановлюються між вищими навчальними закладами, державними і національними органами планування і координації, для того щоб забезпечити належним чином упорядковане керування і використання ресурсів з урахуванням критерію "витрати-ефективність" [12].

Фінансування вищої освіти вимагає залучення як державних, так і приватних засобів. Державне фінансування вищої освіти зберігає свою важливість. Диверсифікованість джерела фінансування є відображенням тієї підтримки, що суспільство робить вищій освіті, і має потребу у подальшому розширенні з метою забезпечення розвитку вищої освіти, підвищення її ефективності і підтримки на належному рівні її якості й адекватності. Державна підтримка вищої освіти як і раніше має найважливіше значення для забезпечення збалансованого рішення освітніх і суспільних задач [13, 14].

Витрати на вищу освіту спрямовані на підвищення якості сукупної робочої сили. Через даний вид витрат суспільство впливає насамперед на людину. Сприяючи розвитку людини – головної продуктивної сили суспільства, витрати у сфері підготовки спеціалістів безумовно дають економічний ефект, що досягається у кінцевому рахунку завдяки росту продуктивності суспільної праці. У цьому плані існує стійкий двосторонній зв'язок між розвитком вищої освіти, що підвищує якість сукупної робочої сили, і суспільним виробництвом. Витрати на вищу освіту є частиною витрат на розширене відтворення сукупної робочої сили, тому що в умовах сучасного виробництва, створення матеріального продукту неможливо без участі у виробничому процесі інженерно-технічних робітників і управлінських кадрів. В економічному змісті витрати на підготовку спеціалістів є витратами споживання, витратами на "споживче виробництво", на "виробництво другого роду". Будучи за своєю економічною природою витратами споживання, витрати на підготовку спеціалістів не є водночас простим відрахуванням із національного доходу. Вони являють собою витрати, що надають живій праці спроможність створювати більшу кількість споживчих вартостей або створювати споживчі вартості більш високої якості, більш високого порядку, виробництво котрих недоступне для робітників, що не мають вищої освіти.

Витрати на освіту відрізняються від витрат на життєві засоби. По-перше, для споживання духовних благ, на відміну від споживання життєвих засобів, характерна динамічність. По-друге, найбільш поширеною формою організації задоволення потреб у духовних благах, як правило, є форма спільного колективного задоволення. По-третє, споживання переважної частини духовних благ є споживанням тривалого характеру, тому що знання можуть накопичуватися суспільством у специфічній формі, у свідомості людей і в речовинних

формах духовного багатства (книги, наукові кінофільми, патенти і т.д.). На поверхні явищ довгостроковий характер споживання духовних благ надає витратам на освіту зовнішні риси, схожі з капітальними вкладеннями [15].

У сучасних умовах витрати на освіту містять у собі витрати на всебічний розвиток особистості. Надалі будуть підвищуватися витрати на освіту, обумовлені вимогами всебічного, гармонійного розвитку людини. Зараз значна частина національного доходу направляється на спільне задоволення потреб людей через суспільні фонди споживання, причому вони є основною формою задоволення інтелектуальних, духовних потреб людей, у тому числі їхніх потреб в освіті.

Засоби на вищу освіту надходять з національного доходу, що створюється працівниками матеріального виробництва. За рахунок національного доходу формуються суспільні фонди споживання, ресурси яких направляються на безкоштовне навчання і підвищення кваліфікації, безоплатну поміч, пенсії, стипендії учнівським, оплату чергових відпусток, безкоштовні і по пільгових цінах путівки у санаторії і будинки відпочинку, утримання дітей у дошкільних закладах і на ряд інших виплат і пільг.

Суспільство в цілому повинно надавати підтримку освіті на всіх рівнях, включаючи вищу освіту, через його роль у сприянні стійкому економічному, соціальному і культурному розвитку.

Мобілізація сил для цієї мети залежить від інформованості громадськості й участі державного і приватного секторів економіки, парламентів, засобів інформації, урядових і неурядових організацій, учнів і установ, родин і всіх представників суспільства, причетних до вищої освіти.

Вищим навчальним закладам повинна бути надана автономія в їхніх внутрішніх справах, однак така автономія повинна супроводжуватися чіткою підзвітністю уряду, учням і суспільству в цілому.

Кінцевою метою управління повинно бути зміцнення інституціональної місії вищих навчальних закладів. Ця мета вимагає такого керівництва, що сполучить соціальне бачення, включаючи розуміння глобальних питань, з навичками ефективного управління.

Література

1. **Всемирная** декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры// Дистанционное образование. – 1999, № 4. – С. 4-9; 5. – С. 4-6.
2. **Відомості** Верховної Ради УРСР. – 1991, № 34. – С. 451.
3. **Голос України**. – 1996. – 25 квітня – С. 7-11.
4. **Корсак К.В.** Світова вища освіта: Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів: Монографія. – К.: МАУП, 1997. – 208 с.
5. **Закон України** "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 року № 2984-III// Голос України. – 2002. – 5 березня. – С. 10-14.
6. **Цивільний** кодекс України: Станом на 16 січня 2003 р. – К.: Парлам. вид-во, 2003. – 352 с.
7. **Врублевський В., Хорошковський В.** Український шлях. Начерки: геополітичне становище та національні інтереси України. – К.: Демократична Україна, 1997. – 426 с.
8. **Демьянчук А.** Конфликт принципов равенства и справедливости в государственной системе финансирования вузов// Персонал. – 2002, № 2. – С. 62-66.
9. **Черевко Г.В., Калитка Г.Б.** Реформа фінансово-кредитної системи перехідної економіки// Фінанси України. – 1997, № 9. – С. 107-110.

- 10. Экономика** и организация управления вузом: Учебник/ Ю.С. Васильев, В.В. Глухов, М.П. Федоров; Под ред. В.В. Глухова; С. – Петерб. гос. техн. ун-т – СПб.: Лань, 2001-543 с.
- 11. Марчук Є.** П'ять років української трагедії. – К.: Християнсько-Народний Союз, 1999. – 192 с.
- 12. Coombs P.H.** Qu'est-ce que la planification de l'education? – Paris: UNESCO. IPE, 1970. – P. 70.
- 13. Казанова М.І.** Модель фінансового забезпечення соціальної сфери// Фінанси України. – 1998, № 6. – С. 83-88.
- 14. Добровольська Л.** Деякі аспекти державного фінансування вищої освіти// Фінанси України. – 2003, № 8. – С. 50-54.
- 15. Чупрунов Д.И., Жильцов Е.Н.** Экономика, организация и планирование высшего образования: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1988. – 175 с.
-
-